

Hornsherredundersøgelsen. Med indledende metodeafsnit.
Det nordiske edegårdsprojekt
- Publikation nr. 2. København, i kommission hos
Landbohistorisk Selskab 1977.
341 s., ill.; kr. 90,-.

Historisk Tidsskrift, Bind 14. række, 1 (1980)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_14rk_0001-PDF/hto_14rk_0001_80824.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=80824>

pdf genereret den : 28/5-2008

Forøvrigt ville vi netop ved en sammenligning mellem denne saga og Gesta Danorum have mulighed for at trænge dybere ind i den nordiske version af det fælleseuropæiske tankegods.

I retfærdighedens navn må det dog siges at det sidste kapitel i 'Saxo Grammaticus' prøver at opstille et helhedsbillede af Saxos indsats. Det slås fast at selv om den almindelige opfattelse af værkets tilblivelse, nemlig at de sidste bøger er skrevet først, muligvis holder stik, må Saxo på et eller andet tidspunkt have konciperet en fælles helhed. For at finde frem til den undersøges ideologien i værket i forhold til de tre øverste grupper i det danske samfund: kongemagten, aristokratiet og kirken. Svend Aggesøns arbejder bruges til sammenligning; med nogen overraskelse får man at vide at Saxos »contubernalis« var kongetjener. For Saxos eget vedkommende bliver forholdet til kongen sat i anden række efter kirken – en modsætning som hverken Gesta Danorum eller Johannessons egen bog kan bære, se for eksempel den meget ensidige behandling af ærkebiskop Eskil – men Saxos påståede antiklerikale holdning bliver pure afvist. Det er ikke første gang, men tanken kan åbenbart ikke gentages for tit, og det er en lykkelig formulering Johannesson her giver problemet: formålet med Gesta Danorum var netop at vise kirkens betydning for at kongen og det danske folk kunne virke samdrægtigt ledet af en opdragelse, en »disciplina« på kristent grundlag der var udarbejdet gennem århundreders undervisning i skole og kirke. Derfor tegner tilnavnet »Grammaticus« uanset om det er oprindeligt eller ej i en sum Saxos opgave i det danske folks historie.

Slutningen viser os at Kurt Johannesson i hvert fald har styr på sin egen komposition! Ikke desto mindre står flere afsnit temmelig uformidlet ved siden af hinanden. Ofte føler man sig hensat til Aladdins hule hvor de pragtfulde frugter er ædelstene, skønne og kostbare, men uden umiddelbar næring, og man ængstes for om den herlige have kun er et øjenbedrag. Forklaringen er nok at den rent litterære fortolkning tager for lidt hensyn til at Gesta Danorum er et historieværk. Saxo har ikke frit kunnet komponere sit stof, end ikke for den ældste histories vedkommende, blot for at det kunne tage sig prægtigt ud. Han har været bundet af sit kildemateriale, så skrøbeligt det end måtte forekomme os, og han har haft et historiesyn der har set fortiden som en, om ikke jævn, så fremadskridende proces på vej mod den evige frelse.

Men lad så være at Johannessons »världsbild« ikke er helt indlysende: Under alle omstændigheder tjener hans bog til at skildre en middelalderlig humanist på højden af tidens åndsliv, med en udtalt sproglig fantasi og evne til at vende og dreje sine tanker. Det er i virkeligheden kun et tegn på eftertidens fattigdom at man ikke har kunnet se andet end gentagelser og overflødig prunk i stilen. Ved at trække disse sider frem af Saxos storværk, dets sprogform, dets mange idé-associationer (kanske!) har forfatteren skænket os om ikke en ny Saxo, så i hvert fald en ny indfaldsvinkel til hans værk.

Inge Skovgaard-Petersen

Hornsherredundersøgelsen. Med indledende metodeafsnit. *Det nordiske ødegårdsprojekt* – Publikation nr. 2. København, i kommission hos Landbohøiologisk Selskab 1977. 341 s., ill.; kr. 90,-.

Titlen er jo ikke af den slags, man normalt lokker husarer til med, og kun få læsere er det vel givet at kunne udnytte alle detaljerne i undersøgelsen af middelalderlig bosætning og ødelæggelse i Hornsherred på Sjælland efter fortjeneste. Undersøgelserapporten er imidlertid noget i retning af en historiografisk landvinding – det foreløbige resultat af et tværfagligt samarbejde, som i henseende til sit omfang, de anvendte ressourcer og

det komparative sigte er enestående. Resultatet er blevet et rigt facetteret bidrag til Hornsherredområdets lokalhistorie, men også til almindelig landbo- og agrarhistorie og til ødegårdsforskningens metodik og teoridannelse.

Som navnet antyder, er det nordiske ødegårdsprojekt et fællesnordisk foretagende, startet 1970 med støtte fra forskningsrådene i de nordiske lande. Projektets baggrund og formål er skildret i andre sammenhænge, bl. a. i dets publikation nr. 1 – *Nasjonale forskningsoversikter* (Kbh. 1972; anmeldt af Per Raslow i HT 13. r. III, s. 256). Publikation nr. 2 – den foreliggende og nr. 3 – Eva Österberg: *Kolonisation och kriser. Bebyggelse, skattetryck, odling och agrarstruktur i Västra Värmland ca. 1300–1600* (Lund 1977; alle i kommission hos Landbohistorisk Selskab), gør rede for undersøgelserne i enkelte af undersøgelsesområderne. (De øvrige danske undersøgelsesområder er: Falster, gl. Abenrå amt, Lø herred ved Tønder, fire sogne ved Ribe, Hasle herred ved Århus og Tirstrup sogn på Djursland).

Som baggrund for projektet er det vel værd at anføre, at ødegårdsfænomenet som følge af afvandringen fra landbruget i dette århundrede har vakt ny opmærksomhed i vore nabolande, ligesom det i slutningen af 1960'erne (det var før Danmarks tilslutning til EF) blev genstand for debat herhjemme. Det hører også med til baggrunden for projektets danske del, at der her i landet førtes en ganske ivrig debat om tværvideenskabelig og tværfaglig indsats i forskning og undervisning samtidig med projektets start.

Under ledelse af overbibliotekar, dr. phil. Svend Gissel lagdes det danske ødegårdsprojekt bevidst an på et tværfagligt samarbejde i hver af de fire arbejdsgrupper. Hornsherredgruppen omfatter således foruden historikere herunder formanden og hovedforfatteren Svend Gissel også stednavneforskere, arkæologer, geologer (fosfatanalytikere) og en kulturgeograf – ialt med bisiddere herunder kirkehistorikere 20 personer, af hvilke de 12 er medforfattere til rapporten.

Den tværvideenskabelige sammensætning har, måske på grund af den valgte arbejds-metode, vist sin værdi i analysen mere end i syntesen. Undersøgelsens »tværvideenskabelighed« har bestået i supplerende bistand fra andre discipliner, når den historiske metodik ikke rakte til. Problemet er af historisk karakter; men der er blevet etableret et tværvideenskabeligt forskningsmiljø, hvor konfrontationen mellem »egne« metoder og hypoteser og de kontrolmuligheder, andre discipliner kunne tilbyde, udnyttes med fordel (således stednavneforskeren Bent Jørgensen, s. 21). Valget af Hornsherred som undersøgelsesområde var motiveret af to forhold: Området har en for danske forhold rimelig god dækning i middelalderlige kilder; og det havde kort før starten på ødegårdsprojektet været genstand for to historiske undersøgelser med temmeligt afvigende resultater.

C. A. Christensen havde i 'Ændringerne i landsbyernes økonomiske og sociale struktur i det 14. og 15. århundrede' (HT 13. r. I, 1964) konstateret generel nedgang i landgilden og bebyggelsestilbagegang af katastrofalt omfang. Indenfor det såkaldte oldenområde – mellem Skibby og Svanholm – forsvandt ifølge C. A. Christensen otte landsbylignende bebyggelser med 30 bols samlet tilliggende – Danmarks bedst kendte »Wüstung«. I en samtidig artikel: 'Bol og by på Selsø' (Bol og By 1. r. V, 1964) konstaterede Svend Gissel imidlertid, at der i samme periode havde hersket stabile bebyggelses- og ejendomsforhold nogle få kilometer fra oldenområdet, nemlig i Selsø sogn sydvest for Skibby. Landgildereduktionen mente han måtte sættes i forbindelse med overgang fra alsæde- til trevangsbrug.

Opgaven med at klarlægge baggrunden for den markante forskel mellem to så nærtliggende lokaliteter – arbejdsgruppens problem *in nuce* – er søgt løst gennem (1) først totalregistrering af alt tilgængeligt kildemateriale og publicering af navnemæssige, arkæologiske og topografiske indicier for middelalderlig bebyggelse, (2) dernæst en række ana-

lyser af gods-, landsby- og agrarstrukturer, ejendomshistorie, handels-, kommunikations- og økonomiske forhold. Alt sammen ypperligt; man bærer gerne over med, at det kortmateriale, der anvendes til illustration af topografiske forhold har forskellige udgivelsestidspunkter (sml. s. 135 med s. 132–33), men det er beklageligt, at signaturerne på kortene over arkæologiske fund er tonet så kraftigt ned, at kortene vanskeligt læses (f. eks. s. 95). Selv om det skriftlige kildemateriale er ypperligt beskrevet (ved Thelma Jexlev) og henvisningerne samlet sognevis, savnes henvisninger til kildestederne i afsnittene om baggrunds- og kausalforhold. Endelig havde Per Nittengryn gerne set de typografiske muligheder anvendt bedre, så man lettere kunne orientere sig i mylderet af indledninger, metodiske og kasuistiske afsnit, bilag og ekskursioner. Nok om det.

Undersøgelsen kunne – med henblik på ødelægningsprocessen – have været lagt an på forklaringsmodeller af f. eks. markedsökonomisk, topografisk, klimatologisk, demografisk eller politisk-juridisk tilsnit, hvad Eva Österberg berører i sin rapport (Kolonisation och kriser, s. 13). Men i god overensstemmelse med dansk, historisk tradition har gruppen foretrukket en induktiv fremgangsmåde. Det er for så vidt velbegrundet. Middelalderforskning er ofte henvist til indicier, hvor målinger havde været ønskelige, og den må ofte lægge en væsentlig indsats i at klargøre, hvilke anvendelser der kan gøres af et givet kildemateriale. I dette tilfælde har gruppearbejdet, den valgte metode og angrebsvinklen tilladt en specialisering i opgaveløsningen men har hyppigt medført fiksering omkring problemer af analytisk art. Undersøgelsens resultater fragmenteres derfor i detalstudier, omend Svend Gissel med held samler trådene i sidste afsnit. Det er blevet en rapport, hvis tyngdepunkt mere ligger i dens tilvejebragte præmisser end i dens forsigtige konklusioner. Undersøgelsens foreløbighed i betragtning må dens topografisk afgrænsede synsfelt og tilbageholdne teoridannelse respekteres af anmelder og læser, selv om man har forfatterne mistænkt for at gemme vejret til de basunstød, der ved ødegårdsprojektets afslutning skal åbenbare de endelige konklusioner.

Rapporten sandsynliggør årsagssammenhænge af kompleks karakter bag såvel krisen som bag den ligeså interessante, efterfølgende genopbygning – således sammenhænge mellem bebyggelsesstabilitet og kapitalstærke godskomplekser (Roskildebispens på Selsø, kronens), og mellem indlandsbeliggenhed, dyr landværts transport af kornafgrøder, ødelægning og overgang til kvægavl. Som nævnt vises betydelig forsigtighed i teoridannelsen for ikke at sige forbehold; efter mønstring af fremsatte hypoteser bliver disse ofte afvist brysk med henvisning til manglende kontrolmulighed eller kildematerialets utilstrækkelighed. Ovennævnte teorier føres da heller ikke frem med fuld styrke – kun den første diskuteres i videre udstrækning, men de anes bag dispositionen af flere af afsnittene, således det vigtige afsnit om handels- og kommunikationsforhold (ved Svend Gissel). Hvis teorien om sammenhæng mellem ødelæggelse og indlandsbeliggenhed – som kunne forklare forskellen mellem oldenområdet og Selsø sogn – skal være bæredygtig, bør den vel være påvist andre steder end i Horns herred. Periferet berøres mulige sammenhænge mellem landsbyødelægning og sandsynlige vandringer til de ekspanderende byer langs Øresund. Den overraskende tætte bebyggelse i oldenområdet før ødelæggelsen er mærkeligt nok ikke sat i forbindelse med mulig udpining af agerjord, resp. mangel på græsningsarealer – et forhold Svend Gissel tidligere har vist opmærksomhed (Bol og by på Selsø, Landgilde og udsæd på Sjælland i de store mageskifters tidsalder, 1968). Det skal dog bemærkes, at der ikke er påtruffet sammenhænge mellem jordbundsforhold og ødelæggelsen, og der er heller ikke spor af krigeriske begivenheder (afspejlet i møntfund) i Hornsherred i tiden for ødelæggelsen.

Denne lader sig kun tidsfæste omtrentligt. Kunderslev, en af de øde byer, stod i flor i 1370 men var totalt forsvundet o. 1410. Allerede i 1390'erne er der tilløb til genopbyg-

ning af ødelagte byer umiddelbart syd for herredsgrænsen, dog endte genopbygnings-tiltag i oldenområdet i 1410'erne på halvvejen og ved 1472 var området overgået til græsningsøkonomi. Interessant for ødegårdsforskningen i almindelighed er Thelma Jexlevs iagttagelse af mulig sammenhæng mellem ødelæggelsen og annekteringer af sognekirker til præbendegods, som forekommer allerede i 1330'erne (Glostrup sogn til Tørslev præbende 1334) – et tidspunkt, der falder sammen med det af Johan Schreiner i 1948 påviste jordprisfald og med uroen under holstenervældet.

Undersøgelsen har bragt andre iagttagelser af almen interesse, således Per Raslows – med forbehold gjorte – forsøg på at bestemme tingstedets placering og mulige flytning ud fra »dannemændenes« – nævningenes – bopæl, og Gissels case-studies af senmiddelalderlige landsbystrukturer på grundlag af Viggo Hansens omhyggelige bearbejdning af 1682-matriklernes markbogsmateriale. De har tilladt temmelig detaljerede slutninger med hensyn til bolstørrelser m.v. og har ledt Svend Gissel til at forlade hans tidligere tese om landgildens egalitet indenfor samme landsby. Inegalitet i landgilde og forskelle i krisens forløb for ejendomme indenfor samme landsby leder Gissel til at formode en løsere landsbystruktur end den senere kendte. Nok så væsentligt er måske, at Gissel på grund af den optrædende inegalitet afviser muligheden af at træffe konklusioner ud fra gennemsnitsberegninger – siden Svend Aakjærs tid en anvendt og omtvistet metode i dansk, middelalderlig landbohistorie – ligesom han afviser muligheden for omregning fra pengeenhed til skyldenhed.

Dog har han åbenbart sværere ved at acceptere inegalitet i 1500-tallets oplysninger om herlighedsydelse ('teje', 'bede'), selv om han, formentlig korrekt, knytter manglende egalitet til forekomsten af flere jorddrotter i samme landsby (s. 302). Da det imidlertid kan forekomme, at rettighed til landgilde- og herlighedsydelser fra samme gård i senmiddelalderen og renæssancetiden er delt mellem flere »prioritetsindehavere« – særlig på adelige, sognekirkers og klostres ejendomme – og da man formentlig ikke kan udelukke tilfældighed eller andre årsager som grund til uregelmæssig omtale af herlighedsydelser i kameralistisk materiale, havde der været en anledning til diskussion af kameralistiske kilders udsagnskraft.

Men det bliver analysen af de lokale forhold, dokumentationen af de arkæologiske fund og iagttagelser suppleret med fosfatanalyser (ved J. L. Østergaard Christensen, Werner Christensen, Søren Frandsen og Søren Lundh) og bearbejdelsen af stednavnematerialet (ved Bent Jørgensen og Bente Holmberg), som giver rapporten dens særlige tyngde. Det er lykkedes at fastslå omfanget af den permanente ødelæggelse til 18 og ikke 30 bol og at fastsætte antallet af forsvundne landsbyer på selve Olden til seks og ikke otte. Men omfanget af temporære eller partielle ødelæggelser vil formentlig forblive ukendt. Tre af de forsvundne bebyggelser, Krogstrup, Kunderslev og Klippestrup er lokaliseret med sikkerhed, de øvrige – indenfor oldenområdet Lunderup (rettet fra Kundestop), Ginnerup og Ulstrup, udenfor Ferslevlille og Vejlebytorp – er lokaliseret med tilnærmelse. Oldenområdets grænser er bestemt. De forsvundne bebyggelser har ligget meget tæt, har bortset fra Klippestrup og Kunderslev været ganske små, 1–2 bol, og har bortset fra Kunderslev været sene torp-bebyggelser. Undersøgelsen af landsby- og agrarstrukturer synes at vise, at småbebyggelserne omkring Svanholm nærmest har været semipermanente satellitbebyggelser med gårdsædestruktur ligesom den i 1364 beskrevne i Venslev, som stadig kan spores i 1682-matriklen.

Lokaliseringen af f. eks. Ferslevlille synes at underbygge teorien om afstandskriterier mellem sandsynlig, middelalderlig bebyggelse og forekomst af muldjord (– »geografiske variabler« ved Viggo Hansen), hvilket vil få betydning for lokalisering af andre forsvundne, middelalderlige landsbyer.

I tilgift rummer rapporten ejendoms-historiske redegørelser, for såvel kirkelige som verdslige jorddrotter i herredet, forsøg på at spore købstadsaristokratiets og lavadelens virksomhed på det lokale plan – på at spore oplysninger om handels- og kommunikationsforhold – ja redegørelser for St. Dionysiusfester i danske, middelalderlige kalendarier (ved Merete Geert Andersen – de øvrige ved Thelma Jexlev, Per Raslow og Svend Gissel). Opremsningen af pantsættelser foretaget af skiftende ejere til Svanholm, der ligger umiddelbart op til oldenområdet, antyder langvarig krisetilstand. Når det imidlertid bl. a. belæg herfor til slut (s. 326) anføres, at det 1427 lykkedes en »bonde«, Per Jensen af Ferslev at »frigøre« sig, burde det vel tillige have været anført, at det tabte forlæg for kildestedet (Rep. I, nr. 6341) efter formlen (»giver NN frihed og frelse for Peder Oxes bøns skyld«) at dømme tør anses som et af de tidligst kendte adelsbreve; men herved er vi jo inde på en ganske anden problematik.

Udenpå omslaget og som illustration bringer rapporten en faksimilegengivelse af en notits o. 1500 i Roskildebispens jordebog, som er det eneste belæg for det formodede, forsvundne »Skøneby«, der ifølge C. A. Christensen havde 12 bol og altså var en stor landsby. Skøneby-problemet er en af undersøgelsens tilbagevendende temaer; diskussionen af det ender med, at arbejdsgruppen efter fornyet granskning af kildestedet afviser »Skøneby« (såvel som »Ravnstrup«) som pålidelige bebyggelsesnavne i herredet. Når diskussionen berøres her, skyldes det, at notitsen med al rimelighed bør læses anderledes, end det sker i rapporten. Der skal selvfølgelig gode grunde til at gå i rette med en autoriseret udgave, men det må nu til, da læsningen underbygger arbejdsgruppens tolkning. Ordet efter »Hornsherred« („th“) bør efter gældende regler læses »th(en)« og ikke »th(er)«. Det giver meningen: 12 bol jord på olden . . . *den*, som fordom var »skøne by« (eller »skøue by«). Bogstavret gengivet står der: »Item haffuer Roßchilde domkircke xij boool Jorde poo olden i Horn(n)shr(et)t th(en) som fordom war skøne by effth(er) gamble træbog(s) lydelse. Och hørde som(m)e aff sa(m)e by Bespen tiill oc som(m)e capitel«. Selvfølgelig vil tilfældet, at »Hornsherred« er forskrevet, så det kan give anledning til påstand om, at »nasalstregen« over ordet også skulle kunne opløses som r. Dette strider bare mod de almindelige skrivervaner ved år 1500.

Trods undersøgelsens varighed og omfang (21 møder foruden feltarbejdet, 144 arbejds-papirer) er det lykkedes at styre de mange enkeltbidrag ind i samme leje. Stødfugerne er ganske vist tydelige, og de mange fremstillinger krydser både eget og andre spor. Det kan virke omstændeligt men ikke ucharmerende, hver gang tidligere bekendtskaber dukker op under nye synsvinkler. Derved har en del af det engagement og den opdagerglæde, som må have præget arbejdet i gruppen, fået lov at forfriske rapporten. Der er anledning til at rette tak fra historisk hold til forskningsrådene, hvis tillid og støtte har gjort det muligt at etablere et tværvideenskabeligt forskningsmiljø og give historikerne mulighed for at tumle et stort projekt. Nu venter vi spændt på rapporterne fra de andre undersøgelsesområder.

Michael Hertz

H. V. Gregersen: Plattysk i Sønderjylland. En undersøgelse af fortyskningens historie indtil 1600-årene. Odense University Studies in History and Social Sciences 19. Odense, Universitetsforlaget 1974. 393 s.; 100 kr. + moms.

Det er et meget væsentligt emne, der er taget op i denne disputats. Den beskæftiger sig med en side af det spørgsmål, der må siges at ligge helt centralt i Sønderjyllands historie: Hvorfor går grænsen i dag netop ved Skelbækken? Problemet hænger nøje sammen med den sproglige udvikling i grænselandet. Flere historikere har i de sidste årtier inter-